

Helena Janežič

»ČAKANJE JE DOZORELO«

Pregled slovenske osamosvojitvene misli

Topos Slovenija je pred dobrimi tridesetimi leti dobil nov pomen. Od 25. junija 1991 označuje sodobno demokratično državo. V letu 1992 je Slovenija doživela mednarodno priznanje s strani držav Evropske unije in številnih čezmorskih držav ter se včlanila v Organizacijo združenih narodov. Pot od dežele, poseljene s Slovenci, do države Slovenija je tekla skozi mnoge čase in se iz plahih in skromnih omemb razlila v mogočen val, ki se je slednjič stekel v nastanek lastne države in pomenil uresničitev mnogih sanj.

Oznako Slovenci je v 16. stoletju prvič zapisal Primož Trubar. Jezik, v katerem je pisal, je imenoval slovenski jezik, bralce, ki jih je s tem jezikom nagovarjal, pa Slovence. Izid Pohlinove *Kraynske grammatike* leta 1768 predstavlja začetek slovenskega narodnega preporoda, ki se je v duhu razsvetljenstva širil, gojili so ga prebujeni posamezniki, med drugim združeni tudi v krožku razsvetljenca in mecena Žige Zoisa. 18. stoletje je čas, ko je prevladalo prepričanje o enem, slovenskem narodu. Kot antipod Korošcu, Kranjcu in Štajercu se je vedno bolj uporabljal pojem Slovenec. Naraščalo je navdušenje za vse, kar je slovensko in prispevalo k prvemu zapisu besede Slovenija v Vodnikovih pesmi *Ilirija zveličana* leta 1816. Leta 1843 je Janez Bleiweis začel z izdajanjem *Kmetijskih in rokodelskih novic* (1843–1902), ki so v takratnem času in prostoru opravile izjemno delo. Ta, za Vodnikovimi *Lublanskimi novicami* (1797–1800) drugi

časnik v slovenskem jeziku, je leta 1844 kot posebno slavnostno prilogo prinesel pesem Ivana Vesela, v kateri je v tisku prvič omenjena beseda Slovenija.

Z nastopom tako imenovane pomladi narodov leta 1848 sta bila jezik in ime slovenskega naroda nesporna, teritorialno vprašanje pa še ni bilo povsem razjasnjeno.

Besede Slovenija, Slovenec in slovenski jezik so s svojo usidranostjo v zavest dale podlago in težo politični zahtevi, ki so jo Slovenci kot narod oblikovali prvič v svoji zgodovini. Program *Zedinjena Slovenija* je prvi jasno izražen in zapisan korak k ideji ene, skupne entitete vseh pripadnikov slovenskega naroda. V marčni revoluciji leta 1848 so številni narodi takratnega Avstrijskega cesarstva videli priložnost narodne krepitve. Svojo narodno pomlad so doživeli tudi Slovenci, ki so s programom *Zedinjene Slovenije* namesto razdrobljenosti na dežele Kranjsko, Štajersko, Primorsko in Koroško zahtevali skupno kraljevino Slovenijo v okviru Avstrijskega cesarstva ter enakopravnost slovenskega jezika v javnosti. Prvi je zahteve že marca 1848 oblikoval celovski stolni kaplan in narodni buditelj Matija Majar - Ziljski in jih objavil v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*. Istega dne so dunajski Slovenci zahteve naslovili na kranjske deželne stanove. Pozneje so nastajali še drugi, bolj natančni in odločni programi, med drugim tudi peticija graških Slovencev in program dunajskega društva Slovenija. Ohranjenih enainpetdeset podpisnih pol dokazuje, da je program dobil množično podporo. Podpisano peticijo so predložili avstrijskemu parlamentu, ki je obravnaval ustavne načrte o preureditvi monarhije. Po razpustitvi parlamenta in razglasitvi centralistične oktroirane ustave naslednjega leta so takšne zahteve postale brezpredmetne, kljub temu pa je program *Zedinjena Slovenija* po letu 1848 ostal trajna politična zahteva, ki je v slovenski javnosti odmevala v prelomnih zgodovinskih trenutkih. Znova ga je bilo čutiti ob državnozborskih volitvah leta 1867, množično potrditev pa je dobil v taborskem gibanju v letih 1868–1871.

Zahteve programa *Zedinjena Slovenija* so odmevale tudi v deklaracijskem gibanju, ki je zraslo iz v dunajskem parlamentu prebrane *Majniške deklaracije*, pa tudi iz nezadovoljstva Slovencev v Avstro-Ogrski monarhiji in velike želje po miru. Leta 1917 je namreč še vedno divjala prva svetovna vojna, večina slovenskega ozemlja pa je bila del Avstro-Ogrske monarhije, v kateri je tega leta ponovno oživel parlamentarno življenje. Slovenski, hrvaški in srbski poslanci v dunajskem parlamentu so se povezali v Jugoslovanski klub in njegov predsednik Anton Korošec je v državnem zboru 30. maja 1917 prebral

skupno izjavo, imenovano *Majniška deklaracija*. V njej so zahtevali združitev južnih Slovanov, živečih v monarhiji, v avtonomno enoto. V zadnjih mesecih vojne je bilo tako prvič v slovenski narodni zgodovini jasno izraženo stališče o Slovencih kot subjektu državnosti. V deklaracijskem gibanju, široki akciji, ki je potekala po vsem slovenskem ozemlju, so v podporo izjavi zbrali okrog dvesto tisoč podpisov.

Konec velike vojne je prinesel drugačen razplet. Po razpadu habsburške monarhije je večina slovenskega naroda dober mesec dni živela v novo ustanovljeni Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. V njej so imeli Slovenci do trenutka združitve s Kraljevino Srbijo prvič v svojem narodnostnem razvoju svojo državno oblast. Po združitvi se je dobri dve tretjini vseh Slovencev znašlo v Kraljevini SHS, vendar je že Rapalska pogodba med novonastalo Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo leta 1920 od slovenskega narodnega telesa odrezala dobro četrtino vseh Slovencev in skoraj tretjino slovenskega etničnega ozemlja.

Ko je Kraljevina Jugoslavija septembra 1931 razglasila oktroirano ustavo, je velik del jugoslovanskih političnih sil zahteval njeno odpravo in obnovitev demokracije ter federativno preureditev države. Podobne zahteve so oblikovali tudi v Sloveniji. 31. decembra 1932, po nekaterih virih pa 1. januarja 1933, jih je v obliki politične deklaracije objavila Slovenska ljudska stranka (SLS) in jih zapisala v *Slovenski deklaraciji*, t. i. Punktacije Slovenske ljudske stranke, ki so jo širili ilegalno v obliki letakov. Program je poleg srbske in hrvaške terjal tudi vzpostavitev slovenske federativne enote v jugoslovanski državi in priznanje slovenske nacionalne individualnosti, imena, zastave, etnične skupnosti, finančne samostojnosti ter politične in kulturne svobode. Liberalni tabor je deklaracijo ostro obsodil in poudaril, da je bila z vstopom v Kraljevino SHS za vselej izrabljena slovenska pravica do samoodločbe.

Če se pri razmišljanju o slovenski osamosvojitveni misli ne omejimo le na ideje o Sloveniji kot povsem samostojni državi, moramo vsekakor omeniti Antona Novačana, samosvojega politika in pisatelja, ki je v časopisu *Republikanec* leta 1923 izpostavil zahtevo po Jugoslaviji kot konfederaciji. V njej naj bi Slovenija imela podoben položaj, kot ga imajo zvezne države ZDA ali švicarski kantoni. Za prvo zanesljivo zahtevo po samostojni slovenski državi pa nekateri štejejo zapis literata Boža Voduška v *Križu na gori* leta 1926/27, v katerem pravi: »Lastna država je za narod enak ideal kakor za poedinca osebna svoboda. Ona je za narod ravno tako nujna zapoved samospoštovanja kakor za poedinca.«

Brez dvoma lahko zapišemo tudi, da segajo korenine ideje o neodvisni slovenski državi v Akademski klub Straža, ki ga je leta 1932 ustanovil Lambert Ehrlich in je združeval katoliške študente. Ehrlich se je rodil v Žabnicah v Kanalski dolini, mimo njegove rojstne hiše je vodila pot na Višarje, kjer je kasneje kot bogoslovni profesor in mladinski vzgojitelj velikokrat predaval na višarskih dijaških tečajih. Po posvetitvi se je ob duhovniškem delu posvečal tudi prosvetno-političnemu delovanju med svojimi rojaki na Koroškem in bil zaradi poznavanja razmer kot izvedenec leta 1919 imenovan za člana jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu. Leta 1922 je postal profesor primerjalnega bogoslovja in apologetike na teološki fakulteti mlade slovenske univerze v Ljubljani. Ideja o samostojni Sloveniji je začela v njem zoreti že na pariški konferenci, ko je ugotavljal, da je le narod, ki ima lastno državo, tudi upoštevan. Po letu 1932 je za samostojno Slovenijo navduševal mlade na Svetih Višarjah, ki so prav zaradi njega postale nekakšna sveta gora slovenstva. Svoja videnja slovenstva je Ehrlich najbolj izčrpno in poglobljeno razložil v daljnovidni pridigi leta 1933, njegova ideja o samostojni Sloveniji se je v zgodovino zapisala kot Višarska ideja ali Višarska Slovenija. Slovenijo je zaradi njene lege na stiku vseh treh večjih evropskih jezikovnih skupin videl kot evropski povezovalni element. Poudaril je, »da se bo slovenski narod ohranil le, če bo tudi samostojna država Slovencev v prihodnji evropski ureditvi postala njen aktualni sestavni del«.

Konec leta 1941 je oblikoval ilegalni politični program z naslovom *Slovenski problem*, v katerem je predvidel tri možnosti naddržavnih povezav Slovenije: konfederativno Jugoslavijo, veliko srednjeevropsko konfederacijo od Baltika do Egeja ali pa Slovenijo kot samostojno državo v zaledju Trsta pod mednarodnim protektoratom, ki jo je imenoval »Švica Vzhodne Evrope«. Dokument ni imel vidnega odziva na domačem niti na mednarodnem prizorišču, čeprav je bil po tajnih zvezah poslan zaveznikom, njegova velika vrednost pa je v vztrajanju pri vzpostavitvi slovenske državne suverenosti kot temelju rešitve slovenskega narodnega vprašanja.

Kljub temu, da je ban Natlačen zavrnil njegov predlog ustanovitve podtalne slovenske oblasti, je Ehrlich nadaljeval svojo pot po lastni zamisli. Ilegalno glasilo Ehrlichovega Akademskega kluba Straža *Slovenija in Evropa*, čigar prva številka je izšla novembra 1941, kaže svež pristop do združene Slovenije in iskanje rešitve v povojni demokratični Evropi in »nikoli več Jugoslaviji«, kakor je vzkliknil maja 1941 v ljubljanski stolnici. V glasilu je med drugim objavil članek *Slovenski problem*, ki je ohranjen v več verzijah, ter *Slovensko*

deklaracijo, v kateri, »izhajajoč iz enodušne volje slovenskega naroda, da hoče po sedanji vojni doseči popolno rešitev tisočletnega slovenskega vprašanja«, zapiše slovenski program v duhu evropskega povezovanja. Maja 1942 je Ehrlicha likvidirala Varnostno obveščevalna služba Komunistične partije Slovenije, njegovo idejo o združenih in samostojni Sloveniji pa so še naprej negovali in razvijali njegovi nasledniki.

Konec druge svetovne vojne je na Slovenskem pomenil tudi vzpostavitev komunistične oblasti. Slovenijo je zapustilo med dvajset in petindvajset tisoč političnih beguncev, od katerih so jih dvanajst tisoč angleške oblasti vrnile v Jugoslavijo. Preostali so naslednjih nekaj let prebili v begunskih taboriščih v Avstriji in Italiji, nato pa se razselili v nove domovine širom zemeljske oble. Največ jih je svoj novi dom našlo v Argentini, izseljevali so se tudi v ZDA, Kanado, Avstralijo in evropske države.

Leta 1945 je odšel v tujino velik del slovenske inteligence in večji del protikomunističnega vodstva meščanskih strank. S sabo so odnesli tudi misel o slovenski samostojnosti. Njihovi pogledi na slovensko prihodnost niso bili povsem enotni. Nekatere skupine so se zavemale za Slovenijo v okviru Jugoslavije, druge pa za suvereno in neodvisno Slovenijo. Med slednjimi so bili v večini pripadniki slovenske politične emigracije, ki je razvila močno literarno, znanstveno in publicistično dejavnost, v katerih je našla prostor tudi slovenska osamosvojitvena misel. Zaradi prepovedi uvažanja izseljenskih publikacij, katerih vsebina je bila »nasprotna našemu gledanju na poglobljena življenjska vprašanja«, kakor pravi uvod k uradnemu seznamu prepovedanih knjig iz leta 1945, ni dosegla slovenskih bralcev. Tako je marsikateri izseljenski program ostal nepoznan, kar je komunističnemu sistemu v domovini manjšalo skrbi glede njegove nadaljnje eksistence.

Že kratek sprehod skozi razvoj slovenske osamosvojitvene misli med slovensko emigracijo nam pove, da se je ideja o neodvisni slovenski državi, ki so jo emigranti prinesli iz domovine, v izseljenstvu razvila, in veliko prej kot v domovini dobila pomen edine, za razvoj slovenskega naroda sprejemljive rešitve. V domovini je bila misel na samostojno Slovenijo utišana, ustrahovana in nezaželen. Bila je ena najbolj prepovedanih in obsojenih le na šepetajoče omembe vse do 80. let prejšnjega stoletja.

Že 23. marca 1946 je bil v Rimu ustanovljen Akcijski odbor za zedinjeno in suvereno slovensko državo (AO). Njegovo vodilno silo je predstavljal

Ciril Žebot, nekdanji član Akademskega kluba Straža, ki je sodeloval tudi pri pisanju *Slovenske deklaracije*. V Mariboru rojeni pravnik je bil najmlajši doktorand v takratni Kraljevini Jugoslaviji in od leta 1941 predavatelj na ljubljanski Pravni fakulteti. Od leta 1937 je bil tudi eden od vodij kluba katoliških študentov Straža ter sodelavec Lamberta Ehrlicha. Leta 1943 se je pred gestapom umaknil v Rim, 1947 pa emigriral v ZDA, kjer je predaval na univerzah v Pittsburgu in Washingtonu. Kot velik zagovornik narodne sprave in neodvisne slovenske države ter eden glavnih ideologov kasneje ustanovljenega Slovenskega državnega gibanja je bil hud trn v peti povojnim slovenskim oblastem.

AO je ustanovil skupaj s somišljeniki »v zvezi z nameravanim uresničenjem Svobodnega tržaškega ozemlja«. V letih 1946 in 1947 je odbor poslal zahodnim zaveznikom več spomenic z zahtevami po ustanovitvi slovenske države, ki naj bi obsegala celotno slovensko etnično ozemlje, kar so zapisali tudi v interni publikaciji *Znamenje ob poti* in glasilu *Slovenska država*. V prvi številki *Slovenske države* so pojasnili, da je bil AO ustanovljen »z namenom, da sproži in začasno vodi vseslovensko gibanje za uresničenje temeljnih slovenskih narodno-političnih točk, ki so skupne vsem Slovencem (razen komunistične manjšine) brez ozira na drugovrstne nazorne in strankarske razlike med njimi.«

Žebotova knjiga *Slovenija včeraj danes in jutri* v dveh delih iz let 1967 in 1969, ki velja za eno od štirih uradno prepovedanih knjig v SR Sloveniji, prinaša razmišljanje o problemih slovenskega razvoja. Njen avtor je bil do konca predan misli na samostojno Slovenijo, ki jo je še v letu pred svojo smrtjo razvijal v knjigi *Neminljiva Slovenija*. Izšla je le tri leta pred razglasitvijo slovenske samostojnosti.

Izjemno življenjsko moč in predanost slovenstvu najdemo tudi pri slovenskih beguncih po drugi svetovni vojni, ki se v begunskih taboriščih Italije in Avstrije niso prepustili malodušju in obupu. Že nekaj dni po odhodu iz domovine so v taborišču sredi polja ustanovili šolo in poskrbeli, da so osnovnošolski in srednješolski otroci lahko nadaljevali in zaključili šolanje. V nemogočih razmerah so začeli izdajati časopise in revije, z delom so pričeli pevski zbori, gledališke družine, telovadna in športna društva, zaživele in razmahnile so se obrtne delavnice, v katerih so kljub pomanjkanju orodja in materiala izdelovali skoraj vse potrebno za življenje. Med begunci je kljub negotovi prihodnosti živel tudi misel na samostojno Slovenijo. Idejo samostojne slovenske države

je gojil in zagovarjal France Dolinar, ki je imel novembra 1945 v begunskem taborišču Servigliano v Italiji več predavanj na to temo. Leta 1948 je v begunskem taborišču v Spittalu v Avstriji pod psevdonimom Peter Levičnik objavil brošuro *Slovenska državna misel* s podnaslovom *Ob stoletnici njenega oživiljenja*. V mislih je imel seveda program *Zedinjene Slovenije* iz leta 1848. Izvodi brošur so krožili tako po avstrijskih in italijanskih begunskih taboriščih kakor tudi v Trstu, Gorici in Rimu. Dolinarja, ki je cerkveno zgodovino študiral na rimski jezuitski univerzi Gregoriana in bil nato arhivar v Vatikanskem tajnem arhivu, lahko poleg Ehrlicha označimo za preroka slovenske države, saj je bil povsem prepričan, da bo slovenski narod preživel le, če bo imel lastno državo. To je stalno ponavljal v svojih spisih in v pismih prijateljem po vsem svetu.

Slovenska osamosvojitvena misel se je po svetu pojavljala tako, kot so se selili slovenski emigranti. Leta 1949 so se iz Italije v Chicago priselili Štefan Falež, Dušan Humar, Ludvik Leskovar, Mirko Geratič in Slavko Novak ter že decembra začeli izdajati časopis *Slovenska pravica*. Naslednje leto jo je nadomestila že omenjena *Slovenska država / For a free Slovenia*, ki je sprva izhajala v Chicagu, od leta 1954 do 2001 pa v Torontu. Namen glasila je bil jasen, saj so že v prvo številko lista zapisali: »Čeprav majhen, ima slovenski narod pravico do popolne narodne samostojnosti. Najpopolnejša oblika narodne samobitnosti pa je lastna narodna država. Karkoli hočemo, za karkoli se borimo in s komurkoli sodelujemo, mora imeti svojo podlago v naši najosnovnejši pravici: v lastni DRŽAVNI SAMOSTOJNOSTI. Lastna SLOVENSKA DRŽAVNOST je NAŠA PRAVICA; naša dolžnost je, da to našo pravico javno proglasimo in da se za to našo pravico borimo. SLOVENSKA DRŽAVA naj bo zato izraz volje vseh zavednih Slovencev doma in v tujini, ki se zavedajo, da mora slovenski narod biti NA SVOJI ZEMLJI SAM SVOJ GOSPOD.«

Po Žebotovi selitvi v New York je z delom na novi lokaciji nadaljeval tudi AO. Leta 1950 so sestavili (drugo) *Slovensko izjavo*, v kateri so se zavzemali za združeno republiko Slovenijo, ki bo »prosta vsake zunanje nadvlade in notranjega samodrštva«. Izjavo je podpisalo tristošestdeset izobražencev, njihove podpise je Ciril Žebot zbral v knjigi in jih izročil amerškemu Odboru za svobodno Evropo. Poudaril je, da »podpisniki hočejo, da bo bodočnost njihove domovine, bodočnost svobodnega ljudstva, ki si bo samo krojilo svojo usodo pod lastno narodno vlado v okviru široke zveze svobodnih in enakopravnih narodov Srednje Evrope«. Izjava je bila objavljena v oktobrski

številki *Slovenske države* leta 1988, podpisniki izjave pa obelodanjeni v prvi številki posebne priloge *Slovenske države*, ki je izšla ob mednarodnem priznanju Slovenije leta 1992.

Z ukinitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja leta 1954 je AO prenehal z delovanjem. Njegovo vlogo je prevzelo Slovensko državno gibanje (SDG), ki je bilo ustanovljeno leta 1954 v ZDA in Kanadi. Temeljno poslanstvo gibanja je bilo seznanjanje tujine s slovenskimi težnjami po samostojnosti. Avgusta 1955 so se pripadniki SDG iz ZDA in Kanade zbrali na posvetu v Torontu in sprejeli dvanajst sklepov in poudarili, da je »SDG gibanje, ki hoče priboriti slovenskemu narodu uresničenje njegove naravne pravice do lastne državnosti in to v nič manjšem obsegu, kot jo bodo uživali drugi evropski narodi.« Mesečnik *Slovenska država* je na posvetu postal uradno glasilo SDG.

Neodvisno od AO so somišljeniki slovenske državne ideje delovali tudi v Argentini. Leta 1953 so ustanovili društvo Slovenski dom, ki je izdajalo glasilo *Slovenska pot / Camino esloveno*. Njegova stalna in zvesta sodelavca sta bila Pavle Verbic in Tine Duh, urejal pa ga je Jože Kessler, ki je v članku *Narod sredi Evrope*, objavljenem leta 1953 v *Slovenski državi*, poudaril, da je »slovensko ljudstvo samobiten narod z lastno preteklostjo, tradicijo, kulturo in zavestjo narodne skupnosti, katere (ljudstvo) biva na strnjenem ozemlju. Po zakonu narodnega razvoja ima tak narod pravico do tiste stopnje organiziranega življenja, ki se ji pravi vladati samemu sebi in je tako nosilec suverenosti. Slovenski narod mora imeti lastno državo, saj je to cilj vsakega naroda, poleg tega pa izpolnjuje tudi vse predpogoje – ima lastno zemljo, dognan jezik, visoko splošno izobrazbo in lastno kulturo.« V glasilu *Slovenska pot / Camino esloveno*, ki se je leta 1958 idejno priključilo SDG, so člani gibanja zapisali še bolj natančno izoblikovane težnje in poudarili zgodovinskost izjave, ki bo »v borbi za slovensko svobodo in neodvisnost kot temelj služila vsem svobodoljubnim in zavednim Slovencem v zamejstvu«. Obenem naj bi predstavljala tudi konec nenačelnosti, ki je slovensko politično življenje obvladovala od leta 1918 dalje in poenotila njihove cilje o samostojni slovenski državi. Pomemben poudarek izjave je, da naj Slovenija pravico do svoje države doseže na miren način.

Najbližje matični domovini so o slovenski državi razmišljali v sosednji Italiji, predvsem v zamejskem prostoru. V Trstu je leta 1956 po zamisli prof. Jožeta Peterlina nastal Slovenski kulturni klub, ki je zbiral dijaško in delavsko mladino. Vrsto let je prirejal sobotne večere s predavanji, literarnimi in koncertnimi

nastopi. Večkrat so razpravljali tudi o suvereni slovenski državi in temo predstavili v klubskem glasilu *Slovenska misel* (1956–1957). Že uvodni članek prve številke je prinašal misel o nujnosti in logičnosti samostojne slovenske države.

Močan in edinstven pečat je na zemljevid slovenske osamosvojitvene misli dodal v Trstu delujoči pisatelj in publicist Franc Jeza, doma iz Spodnje Hajdine pri Ptuj. Tik pred vojno se je vpisal na pravno fakulteto v Ljubljani, vendar je zaradi vojnih dogodkov ni mogel končati. Mnogo let kasneje je dokončal študija etnografije in etnologije na univerzi v Gradcu. Po okupaciji Slovenije se je Jeza kot krščanski socialist vključil v OF, med akcijo za osvoboditev zaprtih prijateljev so ga oblasti prijele in obsodile na dosmrtno ječo. Po kapitulaciji Italije se je vrnil v Ljubljano, bil kmalu spet aretiran, zaprt najprej v ljubljanskih zaporih in nato poslan v koncentracijski taborišči Dachau in Überlingen. Po vojni se je zaposlil pri *Slovenskem poročevalcu*, ko pa je spoznal značaj poveljnega režima v Jugoslaviji, se je jeseni leta 1948 odločil za tajni odhod na Zahod.

Naselil se je v Trstu, kjer je delal do leta 1954 pri zavezniški častniškarski agenciji AIS. Po priključitvi Trsta Italiji je Udba poskrbela, da je izgubil stalno službo. Preživel se je kot sodelavec na radiu Trst A, katerega arhiv je poln njegovih dramskih del, mladinskih zgodb, novel, dramatiziranih povesti, prevodov, ocen in predavanj. Ustanovil in urejal je revijo *Stvarnost*, kasneje preimenovano v *Stvarnost in svoboda*. Leta 1959 je izšla njegova študija o gospodarskem položaju Slovencev v Jugoslaviji pod naslovom *Nova tlaka slovenskega naroda*. Na podlagi števil, ki so jih objavljali tedanji režimski mediji v Sloveniji, je kritiziral gospodarsko izkoriščanje Slovenije s strani Beograda, nemoč slovenske partije, da zavaruje slovenski nacionalni interes, zaustavi nižanje kulturne in družbene ravni slovenskega naroda, gospodarsko emigracijo v druge evropske države in nizko rodno, ki slabi biološko moč Slovencev.

V šestdesetih letih je v Trstu deloval AO za neodvisno Slovenijo, ki ga je osnoval prav Jeza s somišljeniki. Večino dela v odboru je opravil sam, med opaznejšimi je bilo tiskanje propagandnih letakov, ki so Slovence pozivali, naj se trudijo za neodvisnost in samostojnost Slovenije. Jeza jih je največkrat ob koncih tedna, ko so Slovenci prihajali v Trst, zatikal za brisalce jugoslovanskih avtomobilov s slovenskimi registrskimi tablicami, pošiljal jih je tudi v Slovenijo na naslove posameznih izobražencev. Zagovarjal je načela demokracije, pluralizma in slovenske državne neodvisnosti in iz vseh zornih kotov osvetljeval prednosti in nujnost lastne države v svobodi.

V svojih zadnjih letih je v samozaložbi izdal pet zbornikov s pomenljivimi naslovi *Alternativa* (1978), *Iniciativa* (1979), *Demokracija* (1980), *Akcija* (1981) in *Neodvisna Slovenija* (1983). Za Jezo je bila edina resnična in možna alternativa samo demokratična, neodvisna slovenska država, ki bi morala biti država vsega slovenskega naroda, z ustavno zagotovljenimi demokratičnimi in človekovimi pravicami ter svoboščinami. Slovenska država naj bi bila federativno urejena, pri čemer bi imela vsaka dežela svoj deželni zbor, ki bi odločal o zadevah, za katere bi bila dežela pristojna. Jeza je zbral okoli sebe največ pripadnikov različnih političnih smeri in pogledov, poleg tega pa so v zbornikih, ki jih je urejal, objavljali tudi avtorji iz Slovenije, kar je bilo pomembno za širjenje misli o samostojni Sloveniji tudi v domovini.

Za negovanje in širjenje slovenske osamosvojitvene misli so skrbeli tudi Študijski dnevi Draga, ki jih je tik za mejo na pobudo profesorja Peterlina organiziralo Društvo slovenskih izobražencev v Trstu. Srečanja, ki so sprva potekala v vasici Draga, nato na Opčinah, še danes predstavljajo prostor razprav o slovenstvu, demokraciji in demokratični rasti Slovenije. Udeleženci Drage so leta 1969 med drugimi poslušali predavanje Franca Jeze z naslovom *Kakšno pot naj si izbirajo Slovenci za najboljšo mednarodno uveljavitev*, v katerem je zelo jasno povedal, da ta pot predstavlja samostojno slovensko državo. Problematika o osamosvojitvi Slovenije je bila na Študijskih dnevih Draga nazorno izpostavljena leta 1984 na predavanju pisatelja in publicista Bojana Štiha *Vprašalna pola sodobnega slovenstva*, vrhunec študijskih dni 1989 pa je bilo nedvomno predavanje pravnika in politika Franceta Bučarja z naslovom *Slovenija med Evropo in Balkanom*. Avtor je v njem ocenil, da so »Slovenci pred odločilno preokretnico, in to enako in morda še bolj, kot so bili leta 1848, 1918, 1941 ali 1945. Čas je torej primeren, da Slovenija izstopi iz Jugoslavije.«

Pomudimo se še na Apeninskem polotoku in omenimo brošuro z naslovom *Slovenija 1968 kam?*, ki jo je leta 1968 izdala skupina Slovencev v Rimu in se podpisala kot Skupina Ypsilon slovenskih akademikov. Sestavljali so jo prof. Ivan Rebernik, uslužbenec v knjižnici papeške univerze Gregoriana, Franček Križnik, rimski študent, duhovnik in kasnejši urednik, ter Roman Žužek, duhovnik. Na dvajsetih straneh drobne knjižice so analizirali položaj Slovenije v okviru Jugoslavije in ugotavljali, da je »jasno, da predstavlja Jugoslavija Slovincem z gospodarskega stališča nenehno izgubo ekonomskih sredstev

in prepreko k normalnemu gospodarskemu razvoju«. Tudi ta knjiga je bila v Jugoslaviji uradno prepovedana.

Prav tako v šestdesetih letih 20. stoletja je v Münchnu začelo izhajati glasilo *Slovenska svoboda*, ki ga je pripravljala Akcijski odbor za neodvisno Slovenijo (AONS), nekakšen evropski predstavnik SDG. Akcije AONS so dosegle tudi Slovenijo. Po domovini so somišljeniki AONS skušali razširjati letak, ki je obsojal gospodarsko izkoriščanje vladajoče diktature in prebivalstvo pozivali k spremembam.

Slovenska osamosvojitvena misel je rasla in se razvijala tudi v Argentini. Tamkajšnje Slovensko državno gibanje je beležilo svoje delovanje v glasilu *Smer v slovensko državo*, ki je začelo izhajati leta 1965. Bralcem so sporočili, da je njihov cilj »razglasitev izvirne suverenosti slovenskega naroda v državnem okviru slovenske republike s strani predstavnikov slovenske oblasti«. V Argentini je leta 1969 nastalo novo glasilo s težnjami po slovenski osamosvojitvi *Sij slovenske svobode / Alba de la Libertad Eslovena*, ki ga je od prve številke prevevala misel o uresničitvi lastne slovenske države. Po razdoru s Slovensko kulturno akcijo (SKA), do katerega je prišlo prav zaradi različnih pogledov na usodo Slovenije, ga je ustanovil Ruda Jurčec, medvojni urednik *Slovenca* in *Slovenčevega koledarja*. Po koncu vojne je preko Rima odšel v Argentino, kjer je sodeloval pri razvijanju slovenskih organizacij in glasil. Poleg Franceta Dolinarja, ki je deloval v Rimu, ter v Argentini živečih somišljenikov Božidarja Finka in Alojzija Geržiniča je pri *Siju slovenske svobode* aktivno deloval še Mirko Javornik, ki je po vojni zapustil domovino in se po letu 1961 ustalil v ZDA. Tudi on je bil vnet zagovornik samostojne in svobodne Slovenije, s svojimi nastopi in pisanjem na to temo je nadaljeval tudi po odhodu iz domovine. V knjigi *Pero in čas* je objavil svoj govor *Narodova pot in smer*, ki ga je imel leta 1950 v Trstu. Po vsej verjetnosti je tudi avtor dveh prispevkov, v katerih zagovarja neodvisno slovensko državo in sta bila leta 1951 objavljena v publikaciji *Tabor*. V zapisu je odločno postavljena teza, da si morajo Slovenci prizadevati za nastanek samostojne in neodvisne države.

Neodvisno od ostalih gibanj je leta 1971 v Bernu v Švici začelo delovati Slovensko narodno predstavništvo, ki je leta 1978 ustanovilo časopis *Slovenski glas*. V prvi številki so objavili svoj politični program in zapisali, da je najvišji cilj slovenskega naroda združitev slovenskega ozemlja v neodvisni slovenski državi.

V ZDA, Kanadi, Argentini, Avstraliji in posameznih evropskih državah je slovenska osamosvojitvena misel živela in preživela po zaslugi predanih posameznikov, ki so verjeli v njeno uresničitev. Rahel odklon od te premočrtne vere predstavlja izjava SDG v začetku sedemdesetih let, ko so pod vtisom razrešitve Aleksandra Rankovića in sprememb, ki jih je začela slovenska republiška vlada pod vodstvom Staneta Kavčiča ocenili, da so se v SFRJ že začeli procesi v smeri večje suverenosti republik. Leta 1970 je Žebot s somišljeniki naredil največji korak k zbliževanju stališč z režimom v domovini in izdal izjavo z naslovom *Za zavarovanje slovenske suverenosti*, ki naj bi pomenila nekakšen plebiscit za Slovenijo. Po Kavčičevem padcu in utišanju liberalnih idej pa so tudi emigranti ponovno videli prihodnost v državi, ki bi bila popolnoma neodvisna in ne v povezavi z jugoslovanskimi narodi.

Po ekskurzu skozi pojavnost slovenske osamosvojitvene misli v emigraciji lahko zapišemo, da se je le-ta sredi osemdesetih let poenotila v stališčih glede prihodnosti svoje matične domovine in jo v večini videla kot samostojno in neodvisno slovensko državo. Slovenija pa je bila takrat še vedno del Jugoslavije, v kateri je bila oblast v rokah Zveze komunistov (ZK) in njenega dosmrtnega predsednika Tita. Svoboda združevanja je bila zelo omejena, kljub temu pa se je v petdesetih letih začela uveljavljati generacija intelektualcev, ki jih je oblast vse pogostejše označevala kot opozicijo ali kulturniško opozicijo. Združevala se je ob revijah, ki so bile vse po vrsti ukinjene, avtorji prispevkov pa obsojeni na zaporne kazni. Cenzura se je stopnjevala na literarnem, gledališkem in tudi glasbenem polju. Titova smrt leta 1980 je spremenila tok političnih dogajanj in v osemdesetih je v deželo kljub vsemu začela prihajati pomlad. Porodila in razmahnila se je zaradi jugoslovanske krize ter pod vplivom političnega vrenja v Vzhodni Evropi, spodbujena pa je bila s slovensko osamosvojitveno mislijo, ki je imela možnost rasti izven matične domovine.

Med prvimi znanilci slovenske pomladi je *Nova revija*, ki je februarja 1987 v znameniti 57. številki objavila *Prispevke za slovenski nacionalni program*. Misli o samostojni slovenski državi so bile prvič po koncu druge svetovne vojne v Sloveniji spet zapisane in veljajo za programski temelj slovenske osamosvojitve. Tiskani izvodi revije so bili dobesedno razgrabljeni, ponekod celo v nekaj urah. Jez je začel popuščati.

Pobudo za dialog med oblastjo in novo nastajajočo opozicijo je prevzelo Društvo slovenskih pisateljev (DSP), ki je opozarjalo predvsem na pasti

predlogov sprememb ustave SFRJ, ki jih je predlagalo zvezno predsedstvo. Po izjemno obiskanih javnih tribunah so leta 1987 pripravili *Teze za Ustavo Republike Slovenije* in jih kot *Gradivo za slovensko ustavo* objavili v posebni številki *Časopisa za kritiko znanosti*. Poznamo jih tudi pod imenom *Pisateljska ustava*.

Poseben mejnik v preboju slovenske osamosvojitvene misli in premik v zavesti Slovencev v domovini predstavlja proces proti četverici ali afera JBTZ. Aretacija treh novinarjev in zastavnika JLA zaradi izdaje vojaške skrivnosti leta 1988 je sprožila spontane proteste, ki se jih je udeležilo več deset tisoč ljudi. Tudi množični protesti pred vhodom na vojaško sodišče, v katerem je potekalo sojenje, so pripomogli k padcu obstoječega režima.

Misel na samostojno Slovenijo je dobila krila z *Majniško deklaracijo*, predstavljeno 8. maja 1989 na protestnem zborovanju na Kongresnem trgu v Ljubljani, prebral jo je pesnik Tone Pavček. Simbolno se je navezovala na Koroščevo *Majniško deklaracijo* iz leta 1917. Z njo so slovenske opozicijske politične stranke prvič odločno zahtevale suvereno in demokratično državo slovenskega naroda, v kateri bi samostojno odločali o povezavah z južnoslovanskimi in drugimi narodi v okviru prenovljene Evrope.

Jeseni istega leta je slovenska skupščina sprejela amandmaje, ki so ustavno omogočili prehod iz socialističnega v tržno gospodarstvo in prehod iz enopartijskega v večstrankarski sistem ter Sloveniji zagotovili neodtujljivo pravico do samoodločbe.

Konec leta 1989 je bila z namenom skupnega nastopa na prvih demokratičnih volitvah po več kot petdesetih letih ustanovljena predvolilna koalicija DEMOS, ki je na volitvah aprila 1990 dobila največ glasov in sestavila vlado.

Sprejetje in razglasitev *Deklaracije o suverenosti države Republike Slovenije*, ki je razglašala suverenost in nadrejenost republiške zakonodaje nad zvezno ter sprejetje konkretnih ustavnih zakonov v smeri osamosvojitvenega delovanja vlade v letu 1990 so pomenili pospešek na poti do osamosvojitve. Dan prelomne in zgodovinske odločitve pa zagotovo predstavlja 9. november 1990, ko so poslanci koalicije Demos v Poljčah na Gorenjskem z aklamacijo sprejeli, da se 23. decembra 1990 izvede plebiscit za samostojno in neodvisno Slovenijo.

Plebiscita se je udeležilo 93,2 odstotkov volilnih upravičencev, med katerimi je »ZA« samostojno in neodvisno državo Slovenijo glasovalo 88,2 odstotkov

vseh volivcev oziroma petindevetdeset odstotkov tistih, ki so se udeležili plebiscita. S tem najvišjim dejanjem narodne samoodločbe je bil postavljen temelj za državno osamosvojitve Slovenije.

Slovenska osamosvojitvena misel, ki je zorela in rasla skozi stoletja, je postala resničnost. Slovenci smo na podlagi plebiscitarne odločitve 25. junija 1991 dobili svojo državo.

Opomba. Citat v naslovu eseja je vzet iz brošure *Slovenija 1968, kam?* (Trst 1968, 18), ki je izšla leta 1968 v Trstu in je bila v SR Sloveniji prepovedana z objavo v *Uradnem listu* (Odločba o prepovedi vnašanja in razširjanja brošure »Slovenija 1968 kam?«, *Uradni list SFRJ* 14/1968, 302).

Viri in literatura

- Dolinar, France, *Slovenska državna misel* (Špital ob Dravi 1948).
- Čuješ, Rudolf (ur.), *Dr. Lambert Ehrlich, stražar naših svetinj* (Antigonish 1992).
- Godeša, Bojan, Ehrlich in zasnova slovenske države, *Ehrlichov simpozij v Rimu* (Rim 2002) 279–308.
- Griesser Pečar, Tamara, Ciril Žebot: prizadevanje za samostojno Slovenijo, *Acta Histriae* 1 (2018) 277–304.
- Javornik, Mirko, *Pero in čas II. Izbor iz pisanja od 1927 do 1977* (Trst, Washington, Buenos Aires 1981).
- Jeza, Franc, *In zgodil se bo čudež. Premišljevanja o slovenski samostojnosti in demokraciji* (Ljubljana 2012).
- Nared, Janez, Slovenska povojna politična emigracija in razvoj ideje o neodvisnosti Slovenije, *Dve domovini* 13 (2001) 133–163.
- Predhodniki slovenske osamosvojitve v našem zamejstvu*, *Mladika* 9–10 (2011) 1–16.
- Sij slovenske svobode / Alba de la libertad Eslovena* (Buenos Aires 1969–1980).
- Slovenija 1968, kam?* (Trst 1968).
- Slovenija in Evropa* (Ljubljana 1941–1942).
- Slovenska država / For a free Slovenia* (Toronto 1950–2001).
- Slovenska pot / Camino esloveno* (Buenos Aires 1953–1966).
- Slovenska pravica* (Barberton 1949–1950).
- Slovenska svoboda* (München 1964).
- Slovenski glas* (Bern 1978–1986).
- Slovensko usodo krojimo vsi: predavanja študijskih dni v Dragi, 30.–31. avgusta 1969, 5.–6. septembra 1970* (Trst 1971).

Smer v slovensko državo / Rumbo hacia el estado esloveno (Buenos Aires 1965–1984).

Žebot, Ciril, *Neminljiva Slovenija. Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije* (Celovec 1988).

Žebot, Ciril, *Slovenija včeraj, danes in jutri. Misli ob petdesetletnici prve slovenske vlade* (Washington 1968, 1969).